

НЯКОИ АСПЕКТИ ОТ ИДЕЙНОТО ВЛИЯНИЕ НА Г. С. РАКОВСКИ ВЪРХУ ВАСИЛ ЛЕВСКИ

Денис Иванов

Влиянието, което революционната пропаганда на Г. С. Раковски оказва върху Васил Левски, е многократно отбелязвано.¹ Някои видни изследователи на живота и делото на Раковски и Левски дори посвещават специални проучвания на този въпрос.² Акцентът обикновено се поставя върху ролята на основоположника на организираното българско националноосвободително движение за еволюцията в мирогледа на Васил Иванов Кунчев в началото на 60-те години на XIX в. Широка популярност е придобило и твърдението, че В. Левски дължи своето участие като знаменосец в четата на Панайот Хитов през 1867 г. на застъпничеството на Г. Раковски. По-малко внимание е обръщано на допирните точки между идейните възгледи на Раковски и тези на Левски след 1869 г. В научната и учебникарската литература се е наложила практиката идейните възгледи на Левски в годините на неговата най-активна революционна дейност по-скоро да се противопоставят на тези на Раковски. Целта на настоящия материал е чрез съпоставяне на някои от писмените текстове на Г. С. Раковски и В. Левски да се разкрият част от аспектите на идейното влияние на патриарха на българската революция в дейността на създателя на Вътрешната революционна организация.

По въпроса кои от изготвените от Г. С. Раковски програмни документи са били известни на В. Левски са изказани различни предположения. Иван Унджиев предполага, че Левски е чел прочутата поема „Горски пътник“.³ Веселин Трайков пък допуска, че Апостола е познавал т.нар. „Позив към българите за въстание“ от 1 август 1862 г., а също и „Позив към българите“ от края на 1862 г. Видният биограф на Раковски съпоставя и някои от мислите, изказани в статията „Сръбската политика относително

¹ Павловска, Ц. Васил Левски и Вътрешната революционна организация. София, 1993. 64 – 66; **Маждракова-Чавдарова, О.** Васил Левски и революционната обстановка в България през 1861 – 1862 г. // *Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития*, 1995, N 1, 12 – 13, 35 – 36.

² **Унджиев, И.** Г. С. Раковски в идейният път на В. Левски. // Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. БАН – София, 1, 1964, 59 – 66; **Трайков, В.** Георги Раковски и Васил Левски. // *Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития*, 1999, N 2, 133 – 141.

³ **Унджиев, И.** Г. С. Раковски..., с. 61.

на българите или мечтайний покрит пансърбизъм в турска Европа“, написана в края на лятото на 1863 г., с тези от писмото-дописка на В. Левски до Любен Каравелов от началото на 1871 г.⁴ Посочените от Трайков сходства между статията на Раковски за сръбската политика и дописката на Левски са безспорни. В някои нови изследвания обаче са изказани не по-малко основателни съмнения относно достоверността на т.нар. „писмо-дописка“ на В. Левски.⁵

С по-голямо основание можем да приемем, че сред излезлите изпод перото на Раковски текстове, които са били известни на Апостола и са оказали известно влияние върху него, е „Привременният закон за народните горски чети за 1867 лято“. В историографията отдавна се е наложила тезата, че в този свой последен програмен документ Раковски достига до идеята за самостоятелността на българското националноосвободително движение⁶ – една от основните идеи, свързани с В. Левски. Нашите основания да смятаме, че Левски е познавал принципите на „Привременния закон“ обаче са други. Известно е, че четата на П. Хитов, в която Левски е байрактар, се е ръководела от т.нар. „Закон за българското народно въстание, по който ще да ся управлява българската народна войска в 1867 год.“ Съдържанието на този „закон“ е много сходно с това на „Привременния закон“.⁷ В края на „Закона за българското народно въстание“ е отбелязано, че той е „съчинен в Стара планина на мястото, що ся нарича *Българка* (курсив П. К.), на запад в усойното, два часа разстояние на север от Сливен“.⁸ Някои изследователи смятат, че този програмен документ също е написан от Г. Раковски.⁹ Но дори и да не е така безспорно е, че „Привременният закон за народните горски чети“ на Раковски е използван като образец при написването на „Закона“, по който се е ръководела Хитовата чета. Оттук следва, че като знаменосец в четата Левски е бил запознат с един документ много сходен с „Привременния закон“.

Към „Закона за българското народно въстание“ е приложена т.нар. „Смъртна клетва“, чието съдържание гласи: *„Заклевам се днес пред Бога на честния кръст и на Св. Благовестуване (т.е. Евангелие) как ще удържа и изпълня всичките Святи обязанности, които ми са съобщиха и четоха в закона. И всичко щото са касае за достигването на общата народна цел. Нека ми бъдат свидетели на смъртната клетва както светлото слънце от небето; тъй също и лъва в народния знамен. А пък в престъпване на клетвата ми нека храбрите юнаци с острите си ножове ми бъдат праведни казнители. Амин.“*¹⁰

Същата клетва се съдържа и в „Привременния закон за народните горски чети“. Начинът на заклеване и в двамата документа е описан по един и същи начин: На един стол, обърнат на изток, се поставят един кръст – отдясно и едно Евангелие – отляво. Заклеващият се поставя дясната си ръка върху кръста, а лявата върху Евангелието. От

⁴ Трайков, В. Георги Раковски..., 135 – 136.

⁵ Стоянов, И. Нови щрихи върху идейните възгледи и дейността на Васил Левски. Велико Търново, 2012, 52 – 64.

⁶ Атанасов, Ж., Божков, С., Боршуков, Г. и др. История на България, Т. VI. Българско възраждане 1856 – 1878. София, 1987, 241 – 243.

⁷ Кършовски, П. (ред.) Из миналото. Документи по политическото ни възраждане. Елена, 1, 1926, 132 – 150; НБКМ-БИА, ф. 1 (ГР), I Б 761, л. 1 – 7. Публ. в: Архив на Г. С. Раковски. София, 1, 1952, 429 – 432 (Понатагък се цитира със съкращението АГР).

⁸ Кършовски, П. (ред.) Из миналото..., 149 – 150.

⁹ Шарова, К. Любен Каравелов и българското освободително движение 1860 – 1867. София, 1970. с. 201, 214. Авторката се позовава на един от вариантите на спомените на Панайот Хитов, в който се казва, че четите на Хитов и Тотьо били подчинени на един общ закон, „съчинен от Г. С. Раковски“

¹⁰ Кършовски, П. (ред.) Из миналото..., 148 – 149.

дясната му страна стоят двама войводи или знаменосци с голи ножове склучени над главата му, а едно трето лице, стоящо пред него прочита клетвата на висок глас и той повтаря след него.¹¹

Позволихме си да обърнем повече внимание на тези обстоятелства, понеже „Смъртната клетва“ има важно значение за изясняването на въпроса доколко влиянието на Раковски може да се открие в дейността на Левски като водач на ВРО. Практиката изисквала преди включването си в състава на някой частен революционен комитет всеки съзаклятник да положи „народна клетва“. За тази клетва Захарий Стоянов съобщава, че „според уверението на мнозина, тя е написана от ръката на Левски“.¹² Другият голям летописец на нашето освободително движение – Стоян Заимов, твърди, че натоварени „да съставят и оформят клетвата“ били Васил Левски и Ангел Кънчев.¹³ Че клетвата е съставена от Левски и Кънчев твърди също и членът на Ловешкия революционен комитет Димитър Пъшков.¹⁴ Твърденията на Ст. Заимов и Д. Пъшков обаче съдържат много хронологически и фактологически неточности. Вероятно поради тази причина в документалните публикации е приета версията на З. Стоянов.¹⁵ Оригиналното съдържание на „Народната клетва“ е следното:

„Заклевам са в Евангелието, в чест[t]а си и в Отечеството си, пред Бога и пред Ches[t]ното събрание на съзаклятието, че от [в]сичко, което ми се яви, няма да кажа и открия никому нищо до смърт и до гроб.

Заклевам са и обещавам, какво полагам за святата тая цел живот и имот.

Заклевам са и обещавам безусловна покорност на законите и на заповедта на съзаклятният Таен централен български революционний комитет съвременно мълчание и тайност на делата.

А в противен случай, ако бъда предател или престъпник, съгласявам са да бъда прободен от оръжието на това съзак[л]ятие, което има длъжност да ма брани, а и право да ма съди.

Заклевам са.

Забележка: Новооглашеният ще са изправи пред една маса, на която ще има сложено едно Евангелие или кръст, един нож и един револвер и ще си тури левата ръка на сърцето, а десната ще и вдигни нагоре и ще следва да дума следоющите думи, т.е. гореизложените.“¹⁶

Варианти на „Народната клетва“ са публикувани в биографиите на В. Левски от З. Стоянов и Ст. Заимов, а също и в спомените на Марко Ив. Марковски. Прави впечатление, че в тях липсва условието съзаклятниците да се кълнат в Евангелието.¹⁷ Но

¹¹ **Кършовски, П.** (ред.) Из миналото..., с. 147 – 148; НБКМ-БИА, ф. 1 (ГР), I Б 761, л. 6 – 7. Публ. в: АГР, I, с. 432.

¹² **Стоянов, З.** Васил Левски (Дяконът). Черти из живота му. Пловдив, 1883, с. 63.

¹³ **Заимов, С.** Васил Левски Дяконът. Кратка биография, написана по повод откриването на паметника. София, 1895, с. 76.

¹⁴ **Страшимиров, Д.** Васил Левски. Живот, дела, извори. София, 1, 1929, с. 636 (По-нататък – ДТС ВЛ).

¹⁵ ДТС ВЛ, с. 212; Васил Левски. Документално наследство. София, 1973, с. 227 (По-нататък – ВЛДН), Васил Левски. Документи. София, 2, 2009, с. 149 (По-нататък – ВЛД).

¹⁶ НБКМ-БИА, ф. 85 (ВЛ), II А 8077. Публ. в: ДТС ВЛ, с. 212; ВЛДН, с. 227; ВЛД, II, с. 149.

¹⁷ **Стоянов, З.** Васил Левски (Дяконът)..., 63 – 64; **Заимов, С.** Васил Левски Дяконът..., 76 – 77; **Марковски, М.** Спомени и очерки из българските революционни движения 1868 – 1877. Вратца, 1902, 122 – 123.

и З. Стоянов, и Ст. Заимов отбелязват наличието на Евангелие при извършването на клетвения ритуал.¹⁸ Че Евангелието е било част от ритуала твърдят в спомените си и Д. Пъшков и Михаил Греков.¹⁹ Посочените несъответствия вероятно се дължат на обстоятелството, че тримата летописци не са познавали оригиналния текст на „Народната клетва“. Според разказа на М. Ив. Марковски при едно от посещенията си в Троян Левски оставил „клетвения образец на комитетския секретар-касиер Пенчо Х. Василев“ и заповядал „по него да се подвеждат под клетва всички нови работници в народното дело“.²⁰ З. Стоянов пояснява, че публикуваният от него екземпляр на „Народната клетва“ е принадлежал на Частния революционен комитет в Турну Мъгуреле и му е бил предоставен от „г. Коцова въ[в] Виден“.²¹ Ст. Заимов пък съобщава, че един екземпляр от клетвата „се е запазил в *тайната архива на Данаил Попов* (курсив С. З.). Предметният екземпляр засега се намира в книжката на Д. Коцев, сестрин син на Данаила, бивши Видински инспектор“.²² Изглежда, че двамата биографи на Левски са използвали един и същ препис, който, за съжаление, не е достигнал до нас.

Съдържащото се в оригиналния текст на „Народната клетва“ условие съзаклятниците да се кълнат в Евангелието, я доближава до „Смъртната клетва“ от „Привременния закон за народните горски чети“ и „Закона за българското народно въстание“. Изследователите обикновено не обръщат внимание на тази прилика. Съставителите на сборника „Васил Левски. Документално наследство“ отбелязват, че текстът на „Народната клетва“ в „основни линии“ повтаря този на клетвата, полагана от дейците на Тайния централен български комитет (ТЦБК).²³ Съдържанието на двете клетви наистина е доста сходно, но клетвата на Тайния комитет не предвижда дейците да се кълнат в Евангелието.²⁴ А че за Левски клетвата в Евангелието не е била незначителна подробност свидетелства неговото последно писмо до Ловешкия революционен комитет от 12 декември 1872 г. *„Който не изпълнява клетвата, в която се е клел пред Евангелието т.е. във вратата си и в честта си – заявява Апостола, – той е най-ниският и гнусавият човек на света!“*²⁵ В своя исторически коментар към последното издание на документите на В. Левски Крумка Шарова отбелязва, че „полагането на клетва е дългогодишна традиция за съмишлениците на революционното движение и неговите организации и произхожда още от хайдушките чети и после от четите, действащи по плановете на Г. С. Раковски.“ Относно текста на „Народната клетва“ обаче тя също се придържа към тезата, че той „е много близък до клетвата, полагана от членовете на ТЦБК“.²⁶

Освен в близостта между „Смъртната“ и „Народната“ клетва идейното влияние на Г. С. Раковски във възгледите на В. Левски може да се открие и в още един слабо забелязван досега аспект. В края на 1861 г. Раковски поръчва на намиращия се във Виена

¹⁸ **Стоянов, З.** Васил Левски (Дяконът)..., с. 63; **Заимов, С.** Васил Левски Дяконът..., с. 77.

¹⁹ ДТС ВЛ, с. 636; **Греков, М.** Как ние освобождавахме България. Съст. и бел. С. Йонкова и Х. Йонков. София, 1, 1990, с. 498.

²⁰ **Марковски, М.** Спомени и очерки..., с. 123.

²¹ **Стоянов, З.** Васил Левски (Дяконът)..., с. 63.

²² **Заимов, С.** Васил Левски Дяконът..., с. 77.

²³ ВЛДН, с. 227.

²⁴ Срв: „Заклевам са в честта си пред Бога и пред това честно събрание, чи от сичко, което ще ми ся яви, не ще открия никога, никому, нищо, до смърт и до гроб...“ – Народност, год. I, бр. 11, Букурещ, 23.12.1867; **Касабов, И.** Моите спомени от Възраждането на България с революционни идеи. София, 1905, 59 – 60.

²⁵ НБКМ-БИА, ф. 85 (ВЛ), II А 8083. Публ. в: ДТС ВЛ, с. 202; ВЛДН, с. 243, ВЛД, II, 156.

²⁶ ВЛД, II, с. 280.

Теофан Райнов направата на революционен печат. За това съдим от едно писмо на Райнов до Раковски, изпратено на 10 декември 1861 г.²⁷ На 9 януари 1862 г. Т. Райнов съобщава на Раковски: „Калъпът, когото искате, писахме в Париж да го направят и като го приемим, щем Ви го проводим“²⁸ Че печатът е изработен и изпратен в Белград научаваме от писмото на д-р Георги Вълкович до Раковски, изпратено на 5 юли 1862 г. „Преди три недели – пише Вълкович – тукашният приятел испрати печат за Беч. Надявам са до сега да сте го приели.“²⁹ Поръчаният от Раковски печат, за съжаление, не е достигнал до нас. Известен ни е само един негов фототипен отпечатък, публикуван от Боби Петров през 1910 г. От тази публикация можем да съдим, че печатът е бил кръгъл с два канта – филигран и прав, между които стои надписът „Българско привременно началство 1862“. В центъра е изобразен лъв с корона, тъпчещ с краката си турското знаме. В едната си ръка лъвът държи меч, а в другата – кръст. Над лъва е изписано „Свобода или смърт“.

На 5 февруари 1871 г. В. Левски поръчва на Данаил Хр. Попов направата на печат за БРЦК като му дава следните заръки: „Нека е голямчък колкото един бешлик, в средата лъвче с корона, из устата му „смърт или република“; от наоколо „Превременно българско правителство в България“³⁰ Поисканият печат Апостола получава на 30 юни 1871 г. Седмица по-късно (6 юли 1871 г.) той отново пише до Д. Хр. Попов: „Печатът е в[ъ]в всичко доб[ъ]р, само лъвът няма корона. Защо така? Ако е збъркано, треб[в]а друг да се поръча.“³¹

Ил. 1. Печат на Българския революционен централен комитет от 1871 г. и печат на Привременното българско началство в Белград от 1862 г.

Приликата между печата на Привременното българско началство в Белград и печата на БРЦК е забелязана от Жечко Попов, според когото изготвеният по поръка на Раковски печат е бил първообразът на всички по-късни подобни печати.³² Същият автор обаче, позовавайки се на един от вариантите на спомените на Д. Пъшков, приема, че

²⁷ АГР, III, 1966, с. 904.

²⁸ АГР, IV, 1969, с. 31.

²⁹ Пак там, с. 89.

³⁰ НБКМ-БИА, ф. 88 (ДП), а.е. 8, л. 1; Публ. в: ДТС ВЛ, с. 15; ВЛДН, с. 70; ВЛД, II, с. 28 – 29.

³¹ НБКМ-БИА, ф. 88 (ДП), а.е. 8, л. 18; Публ. в: ДТС ВЛ, с. 70; ВЛДН, с. 106; ВЛД, II, с. 48.

³² Попов, Ж. Без сън, без покой. София, 1986, с. 61.

поръчението на Левски лъвът на печата да има корона всъщност не било по собственото желание на Апостола, а по волята на Ловешкия комитет.³³ „Левски искаше и направи печатите с лъв без корона – разказва Пъшков на д-р Параскев Стоянов. – Печатите били поръчани и работени в Букурещ. Искал лъвът без корона, защото след освобождението на България щели сме да я обявим за република. Левски беше за републиканско самоуправление; но другите всички поддържаха да е лъвът с корона, понеже най-вече се надявали на Русия и следователно България щяла да има княз. Така се решило в комитета с вишегласие, но малко време употребиха печата без корона, докато им пратиха от Букурещ печата с лъв с корона.“³⁴ Твърдението на Д. Пъшков обаче не отговаря на истината. До момента не е открит нито един комитетски документ, подпечатан с печат, съдържащ изображение на лъв с корона. При това положение нямаме основание да се съмняваме, че желанието на Левски е било печатът на БРЦК да изглежда по начина, описан в писмото му до Д. Хр. Попов от 5 февруари 1871 г.

Може да се допусне, че сред свързаните с името на Раковски програмни документи, които са били познати на Левски, е и т.нар. „Статут за Привременно българско началство в Белград“, изготвен на 15 юни 1862 г. При една съпоставка между „Статута“ и „Наредата на работниците за освобождението на българския народ“ могат да се открият някои сходства. В т. 4 от „Статута“ се заявява, че „в заседанието [на Привременното началство] ще ся решава всичкото по вишегласие“, а според т. 9 „предложението ся одобрява по вишегласие, а при равногласие, претяга страната, на която е председателът.“³⁵ По отношение на събранията „Наредата“ повелява: „[В]сичките членове на комитета са в събранията равноправни... Решенията в събранията ще стават по вишегласие, което председателят подир нужните разисквания обявява.“³⁶ В този случай обаче не трябва да се правят прибързани заключения, тъй като въпросът за авторството на „Наредата“ също е дискусионен.³⁷

След преодоляването на романтичната теза, че В. Левски сам достига до своите революционни прозрения, българската историография започна да търси отговор на въпроса под чие влияние се оформят неговите идейни възгледи. В досегашните изследвания като „учители“ на Левски се сочат Иван Касабов и Любен Каравелов.³⁸ Посочените по-горе примери за сходствата в идеите на В. Левски и Г. С. Раковски, без да претендират за пълна изчерпателност, обаче ни карат да се замислим дали към „учителите“ на Апостола по революционно дело не трябва да бъде причислен и основоположникът на организираното българско националноосвободително движение? Отговор на въпроса дали идейното влияние на Раковски върху Левски може да се сравни с това например на Ив. Касабов биха дали едни бъдещи проучвания в тази посока.

³³ Пак там, с. 62.

³⁴ **Тилева, В., Нонева, З.** Анкетните записки на д-р Параскев Ив. Стоянов „Материали за историята на град Ловеч“. // *Известия на държавните архиви*, 1989, N 57, с. 226.

³⁵ НБКМ-БИА, ф. 154 (ИК), II В 2074, а. е. 12, л. 7 – 8; Публ. в: АГР. I, с. 392.

³⁶ НБКМ-БИА, ф. 85 (ВЛ), II А 8107, л. 3; Публ. в: ДТС ВЛ, 218 – 219; ВЛДН, с. 112; ВЛД, II, с. 51.

³⁷ Иван Лалев например, позовавайки се на твърденията на няколко съвременници, смята, че автор на „Наредата“ е Ангел Кънчев. Вж. **Лалев, И.** Мястото и ролята на Ловеч в структурата на ВРО. // *Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития*, 2011, N 13, 31 – 35.

³⁸ **Гандев, Х.** Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. София, 1946, 50 – 76 и др.; **Лалев, И.** Мястото и ролята..., 35 – 36; **Стоянов, И.** Нови щрихи..., с. 20, 37 – 38, 46 – 47.

SOME ASPECTS OF THE INFLUENCE OF THE IDEAS OF G.S. RAKOVSKI ON VASIL LEVSKI

Denis Ivanov

The influence of Georgi Rakovski`s revolutionary propaganda upon Vasil Levski has been noted by many researchers. Usually the focus is on Rakovski`s role in the ideological evolution in Vasil Ivanov Kunchev`s worldview in the early 60s of the Nineteenth century. Less attention is paid to the closeness between Rakovski`s ideas and Levski`s ideas after 1869. However, if we compare some of the Georgi Rakovski`s texts with those of Vasil Levski, we can find similarities. Examples of this are "Provisional Law on National forest bands", written by Rakovski, and "National Oath", written by Levski. There are also similarities between Rakovski`s and Levski`s revolutionary stamps.